

ס פ ר י ם

ההר והעכבר

דומה כאילו זה למעלה ממחצית היובל שוקד יצחק אורן, בעקשנות של מדחסי-אוויר ובצניעות של חפרפרת, על תכנית-אב ספרותית-רעיונית רחבת-ממדים שהוא מגשימה קו לקו, צו אל צו. כמעט אין חשים בקיומו בנוף, או שפוטרים אותו במשיכת-כתף של קוצר-רוח. מי מכיר את האיש שבקיר? הרי הוא סופר "שולי" כזה, "תמהוני" כזה, וב"חבורות" למיניהן לא ייחד כבודו. כביכול: שיח-מטפס על קירות הבנין, לא אבן מאב-ניו, ואין צורך לומר לא אבן מאדניו. רק שיום אחד ובגשתך אל מדפי ספריך, להוסיף את "ההר והעכבר" אל המדף שברבות הימים נצטברו עליו אי-כזה ספרים משל אותו אורן, והנה אין עוד מקום על המדף. בפתיעה שמהיסח-הדעת הינך נוכח לראות כי מצד הפוריות, לפחות, י. אורן הוא אחד הנפילים אשר בארץ הזאת: שבעה רומנים וקבצי סיפורים הוציא עד כה, בלי שיהיה סמוך אל שולחנו של שום חלק מן ה"ממסד" הספרותי הישראלי; זאת לבד ממספר תרגומים משובחים (מרוסית בעיקר, משל גונצ'ארוב וגוגול ועוד). ואז מתגבב חשד אל לבך שמא באחד הימים, כפי שקרה כבר לא אחת בקורות הרוח, עתיד זה האיזוב אשר בקיר לשנות כארו בלבנון. וחיוזוקמה נמצא לו לחשד זה בעצם העובדה שמוסד-ביאליק, המדיר עצמו מנכסי-אכזב ומעשיות-לשעה ואין עיסוקו אלא בקמח-סולת ובשמן-זית, לא נרתע מלכלול את "ההר והעכבר" של י. אורן (יחד עם ספריהם של י. בר-יוסף וש. הלקין) בסדרה הראשונה של ספרות

* יצחק אורן: ההר והעכבר; מוסד ביאליק, 1972; עמ' 228.

יפה מקורית בת-זמננו שסוף-סוף אור עז להתחיל בהוצאתה.

"ההר והעכבר" קשה לקרוא לו רומן. בעצם, הריהו סיפור-מעשה על מינהלאי עובד-מדינה אחד, אהרן תורן שמו, שמושבו בירר-שלים, ואילו לידתו בסיביריה בימי המהפכה הבולשביט וגידולו לאחר-מכן בארץ סין (לפי הקבלות מחיבורים אחרים של י. אורן, הנקל לזהות בו את המחבר עצמו). לאמיתו של דבר, לפנינו ספק-סיפור ספק-מחקר, או סיפור המתחבא במחקר ומתחזה כמחקר, שעניינו "רומן היסטורי רב-כרכים על משה רבנו" שבכתובתו הגה אהרן תורן הנ"ל שנים רבות (למען הדיוק: החל מן ה-14 בדצמבר 1951, היום בו החליט לכתבו) "ולא כתבו מעולם". הפיגומים לעבודת-ענב זו שלא באה לעולם מוצבים ומפורטים אחד-לאחד בפרק הראשון ("פיגומים") של סיפור-המעשה: הפיגום האחד קרוי שיבת ציון, השני שיר מזמור לכלבה, השלישי "ללא שם", הרביעי העם והארץ, החמישי אגדה בסגנון מפוקפק או אירופה ויהודיה, הששי החלל והזמן, והשביעי—שמיים וארץ. עד כאן, לא פחות, גם לא יותר.

זה אפוא ה"הר" שביקש תורן-אורן להגביה ולהקיף בו עולם ומלואו. בהמשך המעשה מתגלגל הר-מועד זה ב"עכבר" בדמות עבודה סמינריונית על אודן-הנביאים, שהוא כותב במסגרת קורס למינהל ציבורי למינהלאים עובדי-מדינה. ("עכבר" זה עצמו, מסה הקרויה "משה כמנהיג", מובא כנספח-כביכול בסוף הספר, והוא תופס רבע מכלל היקפה של הספר). תוך כדי מעקב אחרי גילגול-ניוונו של הלייט-מוטיב הגדול אנו נסחפים במערבולת מסחררת למדי של מצבים ודמויות, אירועים ו"אנטי-אירועים", תרגילים ספרותיים והמראות פילוסופיות וחפירות אוטוביוגרפיות, אשר חוטים של אירוניה דקה ופאתוס כבוש וייאוש שקט משוכים עליהם ונשחלים ביניהם. כל זה, לטעמנו, עשוי במידה רבה של וירטואוזיות, עוצר-נשימה למדי, חריף ומעורר למחשבה, תכופות מעביר גל מצמרר של תחושת-אימה.

בסופו של חשבון נראה לנו תהליך-התכווצות

שהיא פסולה מעיקרה אלא שהיא קיימת ומחויבת-המצייאות. "האנושי" מעיק עליהן, מכאיב וגורם צער וייסורים; אלא שכל ההתיסרות הזאת באה מרצון יותר מאשר מאונס. חביבים הייסורים על גיבוריו של צמח, שהרי לכך נוצרו, וזו תעודת-הזהות שלהם בתוך "הפתיחות חסרת הגבולות". האידיאל, כל כמה שישנו, הוא להינמס בתוך התבונה, אבל התבונה מאיין תמצא? מארץ-החיים היא נעדרת, ואם יש להם מקום תחת השמש הרי רק בקבר יכירנה מקומה, בקירבת

רימה ותולעה...

זהו סוף המעשה שבמחשבה תחילה, הקובע את מרחב-המחיה של האנשים ושל מעשיהם. לא מרחב לפנינו אלא מיצר, ומן המיצר יעלה לא קול זעקה או מחאה או תחינה אלא רחש של פירפור ושל תעייה, המזכיר דגים אחוזים ברשת. וכרגיל, "בשעה שהולך אדם לחטוא, השטן מרקד לו": לפני דמויותיו של צמח מפוזר השטן ומכרכר בכל עצמתו ועושה את שליחותו מטעם האכילה-העצמית וההרס-העצמי.

מלאכה זו נעשית בכשרון, שמעורבים בו אמנות-הפתיבה, השפלה רבה וידיעה רבה בעולמות הפנימיים של בני-דורנו. הודות לכך משתלט עדי צמח על היצירה-הרע, שהוא השטן והוא מלאך-המוות. במקומות מסוימים בסיפוריו הוא מזכיר את נוסח הבעתו של המספר היהודי הנודע בארצות-הברית, יצחק באשעוויס, המנצח על התזמורת של ה"בעל-דבר" וכל פמלייתו, המנגנים בנשמותיננו. אף צמח עוסק בכך כהוגה וכפילוסוף, והוא מחזיר בסיפוריו את תחושת הריקנות והאפ-סות של עולם בדידות ונכאים. על חבל דק זה של קיום-לא-קיום מהלכים גיבוריו, ומה פלא שהם מועדים ונופלים, שהרי אין קרקע מוצקה לרגליהם. לא פיסת שמיים להם ולא ד' אמות של אדמה. אף-על-פי-כן אינם תלושים ואינם בבחינת נשמות ערטילאיות. בתוכנו הם מהלכים ומתוך עולמנו ליקחו, וכושר-הכתיבה של צמח יודע לתת להם את הממד הטבעי והאנושי המופר לנו כל-כך.

זה של הרהיולד-עכבר בבחינת הר נכבד כשלעצמו. מעתה, דומה, לא יוכלו עוד משיבי-טעם ומורי-דעה המהלכים בשבילי הספרות להפליג הרבה בטיוליהם בלי שיתנו דעתם על "קפל-קרקע" זה הקרוי יצחק אורן בנוף הגולה לעיניהם.

צ. ק.

גבי וסיפורים אחרים

בכל סיפור ובכל נושא מוסר עדי צמח את עצמו ואת פילוסופית-החיים שלו. כך הוא מסיים אחד מסיפוריו באלה המשפטים ובזו הלשון: "אני הנני אני, רוח בת אלמוות, וכמדומה ששוב איני זקוק לשום דבר מחוצה לי. האנושי מעיב עלי ומכהה אותי, הוא מכריח אותי להצטמצם בו ולטפל בו, משמע להגביל את עצמי, לסגת. אני מסרב להצטמצם, כלומר לחשוב. אני דוחה מעלי את התכנים, את כל התכנים כולם. אני מסתגר בתוך פתיחותי חסרת הגבולות. בלי עצמי. אני קיים אחרת... אני חש כיצד אני נמס לאטי בתוך האור המזוקק של התבונה אשר הנני, אובד לעצמי בהיותי אני בלבד. במותי אהיה לאלוהים; אחדות רגועה של השכל, המשכיל והמושכל. הפשי מן העולם, מכורסם עד לשלד בשיני התולעים הטובות, אני מרפה את אחיזתי בדברים... אני טובע בי. הולך אני ובא אל השלמות; אלוהים של אבן, עצם קרה ודוממת, לבנה".

בשורות אלו, המסיימות את הסיפור "הומו דיווס", אפשר אולי לראות את הציר המרכזי של כלל הסיפורים, שבעברית תג'כית ניתן למצותו בשתי מלים: "במתים חפשי". הדמויות מחוכמות ומתוסבכות, מלאות ציניות ונאבקות עם יצרי-הקיום; אלא שכל אחת מהן נתונה בשיעבוד, אינה מסוגלת ואינה מעיזה לפרוק עול, לפשוע באנשים הקרובים או להתנער מן החובה של הממשות הקיומית,

* עדי צמח: גבי וסיפורים אחרים; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1972; 196 עמ'.